

Ајосџолов Александар

ОБИДИ ЗА КОЛОНИЗАЦИЈА НА МАКЕДОНИЈА ВО УСЛОВИТЕ НА НАЦИОНАЛНИТЕ ПРОПАГАНДИ НА СОСЕДНИТЕ ДРЖАВИ

Балканскиот Полуостров, со својата географска положба во југоисточниот дел од Европа, претставувал „мост“ за премин од Исток на Запад и од Север на Југ. Тој бил привлечлив за разни завојувачи уште од најстари времиња. Турските завојувачи најмногу се задржале на овој Полуостров и во својот повеќевоковен престој, преку повремениите колонизации што ги изведувале со муслимански елемент, сакале да го осигураат своето владеење над европскиот дел од својата страна империја.

Посебна важност за овој Полуостров имала Моравско-вардарската долина која ги сврзува пространите области од средна Европа со Егејското Море. Важноста на оваа природна комуникациска артерија се зголемила особено во втората половина на XIX век со изградувањето на железничките линии: Скопје—Солун (1873), Косовска Митровица—Скопје (1874) и поврзувањето на првата со железничката линија Белград—Скопје (1888).

Бидејќи од обете страни на Вардарската долина се протега Македонија, во условите на распаѓањето на Турската империја и создавањето на независните балкански држави, по примерот на големите сили и овие ги свртеле своите аспирации кон неа.

Српското кнежевство многу порано почнало да се интересира за областите што се наоѓале јужно од неговите граници а кои сеуште се наоѓале под турско ропство. „Начертанието“ на Гарашанин претставува прв програм на Кнежевството за политичка акција во овие земји. Но бидејќи сеуште зависна од економски заостанатата Турција, и самата без некој појак економски готенцијал, Србија не можела во прво време своите акции да ги базира на некакви економски оправдувања, туку главниот изговор и оправдување за своето ширење кон југ го бара во средновековните владеења на српските владатели, коишто, во овој романтичарско-преродбенички период нашле полн израз во плановите на младата српска буржоазија на чело со монархот. „Нашата сегашнина не е без врска со минатото, туку оваа сочинува едно зависно, составно и устроено цело и затоа Српството, неговата народност и

неговиот државен живот стои под заштита на светлото историско право¹⁾).

За создавање погоден терен за оваа своја политичка замисла, уште во 1845 година Српското кнежевство упатува свои агенти „за тајни работи“ во Македонија, продолжувајќи да праќа такви и подоцна²⁾. Борбата пак што започнала во Македонија меѓу македонскиот народ и фанариотите околу воведување словенски јазик во црквите и училиштата ѝ отвораат пат на српската пропаганда. Интересот на српските политички фактори станува сè поголем, и до 1876 година, т. е. до првата војна на Србија со Турција, биле постигнати извесни резултати преку српската пропаганда во Македонија со отворање училишта, цркви и книжарници, со цел да се наметне српско влијание и во Македонија.

Ваквиот однос и ваквата политика и спрема другите југословенски области, што означувало просто припојување, без да се води сметка за индивидуалноста на народот во тие области, остро ја критикувал современикот и пропагаторот на социјалистичките идеи Светозар Марковиќ, споредувајќи ја со политиката на владетелите од Сардинија и Прусија кога на своите знамиња изнесувале „голема Сардинија“ или „голема Прусија“. Развивајќи ја понатаму својата мисла во однос на таа политика спрема балканските народи коишто сеуште се наоѓале под турска власт Светозар Марковиќ прашува: „Кој од тие народи ќе се согласи да се анектира од српската монархија“ и предлага поробените народи да се ослободат по пат на револуција „за да можат да се соединат како слободни луѓе и рамноправни работници; како сојуз од општини— жупании — држави — како ќе им биде најудобно“, завршува Светозар Марковиќ³⁾.

Првобитната акумулација на капиталот се остварувала на најбезобзирен начин и пат, кога српската буржоазија станала владеачка класа, и затоа кај неа рано се јавиле стремежи спрема Македонија.. Промените пак, што настапиле по Берлинскиот конгрес придонесуваат со побрз темпо да се развива капитализмот во Србија и нејзината буржоазија бара нови патишта за својот економски развиток. Кога ѝ било попречено од Австроунгарија, преку Босна и Херцеговина да излезе на Јадранското Море, истата таа Австроунгарија ја турка Србија кон Егејското Море како своја претходница. Затоа, се до почетокот на XX век, Србија ќе води таква политика којашто ќе ѝ конвенира на австроунгарската политика, а најголема корист од тоа има скоро исклучиво династијата на Обреновиќевците. Иако пак стремежите на српската буржоазија се оправдани кон Стара Србија, таа, во полетот на својот

¹⁾ Д-р Гргур Јакшиќ, Драгослав Страњаковиќ, Србија од 1813—1858 година, Београд, без година, страна 105.

²⁾ Д-р Климент Цамбазовски, Културно-општествените врски на Македонците со Србија во текот на XIX век, Скопје, 1960, страна 24. — Капуќехајата Лазар Теодоровиќ и Стефан Верковиќ биле првите агенти испратени во Македонија во составот на „Тајната дејност“ на уставобранителите во Турција. Во 1867 година Илија Гарашанин тајно испратил во Македонија воени лица коишто требало да се запознаат со релефот на Вардарската долина, страна 70.

³⁾ Светозар Марковиќ, Србија на истокот, Скопје, 1946, страна 102, 106.

развиток, не може да се задоволи само со неа, бидејќи Стара Србија не излегува на море. Требало, значи, да се оди и преку Македонија — кон Солун — кон Егејско Море. Иако тешко можела да се преболи приликата да се излезе на Јадранско Море, но затоа, со уште поголема упорност јакне стремежот кон југ. Рамките на тој стремеж биле определени уште во Српско-турската војна 1877 година, кога требало да се склучи примирје со Турција. По тој повод српската влада испратила свои дегелати во рускиот главен штаб со карта во која биле внесени областите на коишто Србија рефлектирала. Покрај другите области оваа карта ги опфаќала областите „до реката Бистрица до нејзиното устие во Егејското Море, а потоа приморјето со Солун, до устието на Струма...“⁴⁾ Територијалните барања во овие граници, во 1898 година ги формулирал и д-р Милован Миловановиќ, подоцна министер на надворешните работи на Србија, во својата книга Срби и Бугари, Београд, 1898 година. Ваквата концепција подоцна била разработувана и на неа се повикувале и други автори. Така, Нови Мирмидон, на еден категоричен начин ги изложува и оправдува претензиите на буржоазната кон Македонија, што било обусловено од решенијата на Берлинскиот конгрес. „Пред нас стои категоричен императив, вели авторот, а тој гласи: на Србија ѝ е потребно море и таа, засега може единствено да го бара преку Македонија... На Србија и е потребна Македонија и таа мора да ја добие па макар таму да нема ниту еден Србин и таа ќе се бори за тоа на живот и смрт со сите и со секого што ќе ѝ застане на пат. Дали во Источна Индија живеат англиски племиња; во Елзас и Лорен германски; во Босна и Херцеговина Германци од Австроунгарија; во Манџурија Руси — не се прашува. На завојувачите тие земји им се потребни и тие ги зазедоа. Нам ни е потребна Македонија и излез на Егејското Море, и ние со сите сили ќе работиме тоа да го постигнеме...“⁵⁾

Откога Австроунгарија сосема го обврзала крал Милан со Тајната конвенција од 1881 година да ја подржува и да ја спроведува нејзината надворешна политика, таа со многу вешта тактика сакала да ја насочи српската активност кон југ за да ја отргне Србија од мислата за Босна и Херцеговина. Особено од 1885 година австроунгарската влада, по таен пат, преку српското пратеништво во Виена, му порачувала на крал Милана и владата на М. Гарашанин дека треба „што поскоро да приготви терен таму... бидејќи Македонија треба и мора да ѝ припадне на Србија и на никој друг...“⁶⁾

Ова насрчување од Австроунгарија имало веднаш одглас во Србија, та српската пропаганда преку разни форми на активност ќе премине кон посистемна организација за да создаде поволен терен

⁴⁾ Јован Ристиќ, Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875—1878, друга књига, Београд, 1898 страна 113.

⁵⁾ Нови Мирмидон, Пред македонским питањем, Београд, 1902, страна 4—5, 7, 9—10.

⁶⁾ Јован Јовановиќ, Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођење, Београд, без година, страна 127.

за создавање први свои колонии во некои градови во Македонија. За да се придобие и јавноста за ваква дејност, се отпочнало со свикување јавни собири. На еден таков јавен собир одржан во Ниш на 3 март 1885 година била донесена резолуција во која собирот „изјавува дека Македонците и Старосрбијанците се дел од српскот народ, а Македонија и Стара Србија составен дел од српските земји.“⁷⁾

Потоа, во 1886 година било основано Друштво Свети Сава, што подоцна станало главен носител на пропагандата во Македонија, а „министерствата за просвета и надворешните работи (особено во 1888 година) и конзулатите во Скопје и Солун, само се помошни органи на Друштвото Свети Сава“⁸⁾.

За да се има точен увид на положбата во Македонија биле создадени српски конзулати во Солун и Скопје (1887) и во Битола (1888), на кои, покрај другите работи, главна задача им била ширење и помагање на српската пропаганда во Македонија. При Министерството на просветата и црковните работи дури бил поставен специјален референт „за српските работи во Стара Србија и Македонија“, а во овие, (1887—1888), години таа должност ја вршел Владимир Кариќ.

За личноста на Кариќ се сврзани посериозни успеси на српската пропаганда во Македонија, почнувајќи од 1889 година. Откако ги проучил добро приликите во Македонија и положбата на српската пропаганда во неа, Кариќ дошол до заклучок дека само преку колонизирање на српски семејства во поголемите центри на Македонија пропагандата ќе може да фати подлабоки корени, да се прошири и на сеуште неопфатените области и успејно да ѝ парира на бугарската пропаганда, која во тоа време била најјака.

За создавање населби во Македонија, секако на Кариќ му дале пример веќе населените отпорано семејства на чиновниците од Хиршовата железничка компанија, грчките семејства околу грчката митрополија, како и бугарските околу бугарските трговски претставништва.

Во својот извештај до Министерството на просветата, поднесен на 25 март 1889 година, во точка VI, Кариќ предлага да се создадат српски населби во Скопје. „На прво место, вели Кариќ, треба да се поканат нашите поголеми индустријалци, таму да отворат свои агентури за своите производи. На прво место би требало да се покани јагодинската стаклара, па Бајлони, Вајферт, Трифуновиќ, Минх и уште некои. Сите нивни агенти би требало да бидат одбрани луѓе, оженети и да имаат деца од училишна возраст...“⁹⁾

⁷⁾ Пак таму, страна 77.

⁸⁾ Пак таму, страна 129.

⁹⁾ Државни архив ФНРЈ — Београд, Фонд Јована Јовановића „Пиждона“. — Извештај за српске ствари о стању пропаганде у Старој Србији и Македонији поднесен господину министру просвете по његовој наредби. Извештајот носи датум 25 март 1889 година — Белград. Во времето на нашето истражување во горниот Архив во октомври 1960 г. овој фонд сеуште се среќуваше и затоа не сме во можност да наведеме подетална сигнатура, но извештајот (микрофилмуван), го имаме кај нас.

Замислените од Кариќа населби требало да бидат составени од луѓе со разни професии и занаети, од разни општествени слоеви, за да се поврзат полесно со населението во Македонија и за да можат да влијаат врз него сестрано. Во таа смисла, Кариќ предложува во споменатиов извештај, „да се изберат занаетчији од разни занаети, пак ожениети и со деца, и да се пратат таму да работат, а државата да им дава парична помош.“ Па понатаму предложува „да се испрати закупник на една поугледна гостилница, а потоа книжар“.

Покрај трговски претставништва на приватни индустријалци, Кариќ предложува „државата да создаде две стоваришта со нарочни агенти за производите од нашето ортомарство и ќилимарство“, а потоа „треба да му се додаде на спрскиот конзулат еден свештеник, пак со деца; па подоцна да се испрати лекар, аптекар, бабица“ итн.

Искусниот Кариќ одлично ги познавал патиштата по кои требало да се шири српската национална мисла во Македонија. Тој правилно им дава приоритет на општествените фактори од српската граѓанска средина што треба успешно да ја извршат оваа мисија. Најнапред трговци, зашто нивната политичка активност не ќе може да биде забележана од турските власти; потоа занаетчиите „во потрага за насушен леб“, па свештеникот, лекарот, аптекарот, бабицата и „штом има толку многу луѓе во населбата, вели референтот за српските работи, и толку деца, а учителот е веќе таму, а бидејќи е веќе и свештеникот таму, тогаш наскоро таму ќе се создаде и српска црква. *И од овој мал квасец набрју би нараснал и за кусо време јолем српски леб*“ (подвлекол — А. А.)¹⁰⁾

Понатаму во извештајот се вели дека српската партија за која постоеле елементи во Скопје, ќе воскресне и ќе оживи помагана од званична Србија со сите средства, а се надева на помош и од грчкиот митрополит.

„Од какво значење би била населбата за српските работи, вели Владимир Кариќ, тоа е сосема јасно, бидејќи со вакви населби во Скопје, ние на тамошниот наш народ би влијаеле на два начина: пред се преку бројни наши агенти во едно место што би биле добро подготвени и организирани, ние, со тамошното население би дошле во допир на поширока основа, а не само преку училишта. На тој начин, продолжува Кариќ, преку разноврсни односи, во кои би доаѓале во допир луѓето од нашата населба со староседелците, српското име почесто би се слушало. . .“

„Тогаш конзулот би можел да работи се преку населбата и тоа така што неговиот прст никаде да не се гледа. . . Тој допир не би паѓал в очи, луѓето се повеќе би се ослободувале и под наше влијание потпаѓале. . . Македонците треба во својата средина да гледаат без прекин едно парче од Србија, составено од учители, трговци, свештеници, занаетчији, а не само парче крпа на конзулската куќа“¹¹⁾ (мисли на српското знаме — А. А.).

¹⁰⁾ Пак таму.

¹¹⁾ Пак таму. Заради умесните предлози на Кариќ и заради неговите способности да ги согледува потребите на српската пропаганда, Српската влада го назначува за конзул во Скопје веднаш 1890 година.

Дека овој предлог на Кариќ бил оценет како многу важен и се претполагало дека ќе биде и ефикасен како средство на пропагандата од страна на ндалежните фактори на Кралството Србија, ни сведочи фактот дека не останал само на хартија, туку бил прифатен од истите и уште идната година (по поднесениот извештај — т. е. 1890) започнала испраќање на српски семејства во Македонија. За тоа ни дава сведенија Јован Јовановиќ во својата книга: „Јужна Србија од краја XIX века до ослобођења“. Тој вели: „Оваа година (1890) започна праќање на учители со квалификации, а и по некој квалификуван занаетчија (шивач, ковач, дрводелец) во Стара Србија и Македонија. Се отвораат книжарници и се помагаат трговци. Со еден збор се прави сè да се тргне напред“¹²⁾.

За предлозите на Владимир Кариќ (да се создадат српски населби во Скопје) биле заинтересирани српските политички кругови затоа што населбите навистина би одиграле прворазредна улога за спроведување на српската официјална политика во Македонија. Оваа мерка со населбите особено била потребна заради тоа што српската пропаганда во однос на бугарската била многу послаба во крајот на деветтата деценија од XIX век. Населбите, со своето непосредно присуство среде македонскиот народ, требало да постигнат она што пропагандата преку училишта и цркви не можела да го стори со обзир на позициите што веќе ги имала Егзархијата во Македонија.

За да се доведе во склад работата на сите фактори, а со тоа и да се засили српската пропаганда во Македонија и Стара Србија, министерот на надворешните работи на Србија свикал во Белград конференција на српските конзули: од Скопје (Владимир Кариќ), од Битола (Димитрије Боди) и од Солун (Владимир М. Љотик). Конзулите, заедно со членовите на Одборот за пропаганда во Македонија, требало опстојно да ја разгледаат положбата на пропагандата во Македонија и да дадат свои предлози таа да се подобри. Почнувајќи од 12 април 1891 година, под претседателството на архимандритот Дучиќ, во неговиот стан, се одржале три конференции. На овие состаноци еднодушно се констатирало дека пропагандата во Македонија се наоѓа во лоша положба па се презеле и мерки за нејзиното засилување. Покрај другите мерки што биле предложени, се сметало позитивно за српската политика во Македонија организирањето на Македонци-печалбари во Белград и нивното испраќање назад во Македонија. А „како пандан“ на оваа организација на Македонци во Србија, се вели во извештајот од конференцијата, би била колонизацијата на Срби од шумадинскиот крај или воопшто северни Срби во Скопје и Битола. За важноста на колонизацијата сите тројца конзули се согласиле „и сите заедно, овде ќе додадеме само уште тоа дека во секој наш колонист ние би имале по еден агент и така на широка основа би дошле во допир со тамошниот наш елемент, а по тој начин... српското име почесто би се слушало и на него би свикнале и нашите најогорчени непријатели. Освен тоа, читаме

¹²⁾ Јован М. Јовановиќ, цитирано дело, страна 131.

понатаму во извештајот, „со нашите населби ние би се прикажале како културен елемент. Најпосле, преку населбите многу нешто би можело да се внесе, многу нешто да се протури и изврши, неосетно и без сомневање, што е денеска сосема невозможно. Колонизацијата би ја олесниле трговските агенции, што би биле создадени засега барем во Битола и Скопје“¹³).

Додека првобитниот предлог на Кариќа беше да се создаде колонија само во Скопје, на оваа конференција, на која и тој учествувал, сега веќе како конзул српски во Скопје, Битола исто така била предвидена за колонизирање со српски семејства. Ова секако доаѓа оттаму што Битола бил особено важен град во овој дел на турските владеења, а српската пропаганда се ширела и кон југозапад.

По предвидениот план за создавање српски колонии во Скопје и Битола, во 1891 година, покрај другите интелектуалци и учители, бил испратен во Скопје и лекарот Михајло Шушкаловиќ¹⁴).

Неговата работа како лекар била споредна во однос на политичката мисија што требало да ја врши, како што предвидувал планот за создавање српски колонии во Македонија. За својата активност, во време на престојот во Скопје, самиот Шушкаловиќ дава податоци кога зборува воопшто за своите заслуги за српството. „Кон крајот на 1891 година доброволно заминав за Турција како *национален работник* (подвлекол — А. А.) да му помогнам на нашиот научник и конзул Владимир Кариќ. . . Јас сум прв кој со таква цел таму како лекар појдов“. Понатаму зборува дека министерот за надворешни работи на Србија Мика К. Ѓорѓевиќ и министерот за внатрешни работи Јован Ѓаја „му дале дипломатски совети“, а пред самото тргнување бил примен и од Никола Пашиќ, тогашен претседател на Министерскиот совет на кралството Србија. „Тој состанок беше најрешителен ден од мојот живот и основа на мојата политичка и национална работа“, вели Шушкаловиќ. Кога средбата завршила, на испраќање, Пашиќ му ја дал следнава порака: „Г. докторе, ме радува што одите таму. Појдете и работете што знаете и како знаете, само гледајте да останете таму и да не пречекате кога ќе пристигнете таму со војска“¹⁵).

Колку многу им се придавало важност на првите српски колонии во Македонија и колку голем успех се очекувало од нивната политичка дејност се гледа од фактот што првите колонисти, како што е случајот со Шушкаловиќ, ги испраќале и највисоки политички личности во државата и им давале совети за нивната дејност. Во пораките што ги

¹³) Државни архив ФНРЈ — Београд, Фонд Јована Јовановиќа — „Пижона“ Извештај од Конференцијата на српските конзули одржана на 12 април 1891 година во Белград — до министерот за надворешни работи на Србија.

¹⁴) Михајло Шушкаловиќ, роден во Сараево, во 1919 година бил народен пратеник за Скопски округ во Привременото народно претставништво на обединетото кралство на СХС, а подоцна пак пратеник во претставничките тела на стара Југославија.

¹⁵) Народној скупштини, писмо др. Михаила Шушкаловиќа, народног посланика за Округ Скопски септембра 1922 г., Скопје, 1922, страна 2.

давале овие личности со сигурност се говори дека еден ден српската војска ќе ја заземе Македонија, како што подоцна и се случи.

Со пристигањето во Скопје, на 3 март 1892 година, Шушкаловиќа „го примиле снажните раце на бесмртниот великан Владимир Кариќ, којшто мудро му давал напатствија понатаму“¹⁶⁾.

Како пионер на новата српска колонија во Скопје, користејќи ја својата лекарска професија, Михајло Шушкаловиќ можел да воспостави контакти со сите конзули во Скопје, да го придобие нивното доверие и да развие широка и корисна активност за српската пропаганда. Тој слободно можел да ја крстосува Македонија, протезиран од турските власти како лекар, и да направи повеќе за српската пропаганда отколку сите српски конзули.

Кога започнала српската четничка акција во Македонија, Шушкаловиќ со сите свои сили ја помага и неа, користејќи ја наклоноста на сите со кои доаѓал во допир како лекар. „Како српски лекар, лекар на чиновниците и нивните семејства од Хиршовата железница, конзуларен лекар на сите конзули, а подоцна и управник на болницата на загребските милосрдни сестри, со средствата со кои располагав, моето влијание на целото население и севозможните пропаганди вдолж целата железничка мрежа Солун—Битола и Солун—Митровица—Жбевци, а преку неа и низ цела Јужна Србија беше оргомно, бидејќи немаше ни едно село во нив што лично не го познавало или слушало за српскиот лекар во Скопје др. Михајло Шушкаловиќ. . . Мојот личен придонес за националната работа среде народот од Јужна Србија можеше да се споредува тогаш со работата и средствата на сите четири конзулати (секако тука го смета и конзулатот во Приштина — А. А.) на Кралството Србија, и навистина, ако не беше поголема не изостануваше зад неа. . . Мојата куќа, вели понатаму Михајло Шушкаловиќ, во прв ред беше манастир без врата. . . Во неа наоѓаа заштита мнозина четници и војводи, бидејќи беше и прво превивалиште и болница на нашата национална борба“¹⁷⁾.

Идејата за колонизација, во составот на пропагандата, била прифатена и спроведувана и од новиот конзул во Битола—Михајло Ристиќ. По 12 години од одржаната конференција на конзулите во Белград, на која било поставено прашањето за создавање колонии во Македонија, имало извесни резултати, како и што веќе изнесовме некои од тие. За тоа, конзулот Ристиќ, во еден свој извештај пишува: „По однос на нашата работа со колонизацијата, јас кажав неколку збора при обидот правен во тој однос во областа на Битолскиот вилает (конзулат). . . Во тој извештај од обиколката . . . , го реков, меѓу другото и ова: „покрај сето тоа и во останатите поголеми области на Турција би било пожелно да се испратат луѓе вешти за оние занаети што се бараат таму. Г. Васиљевиќ, доаѓајќи ваму во Белград на отсуство, ја донесе на поправка пружината од пајтонот на валијата“. Потоа, конзулот Ристиќ пишува

¹⁶⁾ Пак таму.

¹⁷⁾ Пак таму, страна 6, 8.

за успешната работа на шивачот — поданик српски во Скопје, и пак ги повторува предлозите на Кариќ, да се создадат складишта на јагодинско стакло и лимени и железни садови од фабриката на Гогевац во поголемите центри на Македонија¹⁸).

Од овој извештај веќе се констатира дека за така мал период колонизираните семејства постигнале видни успеси, па се предлага и другите поголеми места во Македонија да се имаат предвид при испраќање на нови луѓе од Србија.

По својот карактер, оваа колонизација првенствено имала пропагандна содржина и била во составот на националната пропаганда на Србија во Македонија. Таа минијатурна колонизација е пред се колонизација на градовите и поголемите центри од каде се ширела пропагандата и по селата. Затоа не е случајно, што токму во времето кога во Скопје бил конзул Владимир Кариќ, што прв ја покренал иницијативата за колонизација на градовите во Македонија, а и со неговата активност, српската пропаганда се проширува и во источниот дел од Вардар (преку Кумановско, Кратовско, Паланка, Злетово и допира дури до Малешевцијата) одземајќи ѝ приврзаници на Егзархијата и придобивајќи, негде повеќе, а негде помалку, и нови.

Иако условите за ваква политичка активност во она време не биле сосема поволни (со оглед на тоа дека Македонија сеуште била под турска власт), сепак со обидите за колонизирање се зголемувал и успехот, па како резултат на тоа, таа мисла за колонизација нема да ги напушти буржоаските кругови на Србија ни во преминот кон XX век. Таа мисла ќе биде потенцирана во стремезите на индустриските и трговски кругови на Србија особено со симнувањето на династијата Обреновиќи (1903) кога стопанството доживува поголем просперитет, и поточно во времето на Царинската војна помеѓу Австроунгарија и Србија (1906—1910) кога и стопанството на Србија ќе се еманципира врз поцврста и самостојна основа. Со овој настан и во овие услови Моравско-вардарската долина, како природен пат кон југ, ја привлекувала Србија да се шири кон Македонија. Во условите на стоковото производство оваа долина добила прворазредно значење за секој што барал излез на Егејското Море.

Економска пенетрација и ориентација на Србија кон Македонија (обиди за стопанска колонизација).

Кога српската пропаганда станала поинтензивна и поуспешна во Македонија, тогаш се пристапило и кон економска пенетрација, што се гледа од обидот да се создадат стопански претпријатија. Така, во периодот од 1889—1912 година во Скопје била создадена српска пивара; извозничка задруга во Воден; трговско-банкарска задруга во Тетово,

¹⁸ Државни архив ФНРЈ — Београд, Фонд Јована Јовановића, — извештај од битолскиот конзул Михајло Ристиќ, Белград 29. VIII, 1903 г., — до Министерството за надворешни работи на Србија,

а во 1910 година дури се основани филијали на Француско-српската банка во Скопје и Битола¹⁹⁾.

Како што веќе спомнавме, Тајната конвенција ја ставила Србија не само во политичка, туку и во економска зависност од Австроунгарија. Пресуден политички момент да се ориентира Србија кон Австроунгарија, пак било прашањето околу Македонија. Тоа бил период кога интересите на Австроунгарија и царска Русија дошле во остро судирање по прашањето за пресудно економско и политичко влијание на Балканот. Царско-рускиот империјализам во својот стремеж кон Средоземното Море единствен излез имал преку проливите — Босфор и Дарданелите. Кога обидот со Санстефанска Бугарија пропаднал, не пропаднале и от желбите на Русија да ги има овие проливи. Концепцијата за обновување на Санстефанска Бугарија била прифатена, со настојување да се реализира и од бугарската буржоазија која по ова прашање се ориентирала кон руската царска империјалистичка политика. Австроунгарија, која, по поразот кај Маџенто и Солферино, а потоа и кај Садова, ги изгубила областите во Италија, била упатена од прускиот империјализам кон југословенските земји и на југ кон Егејското Море. Таа ја туркала Србија на југ обврзана со Тајната конвенција и така на овој дел од Балканот се нашле двојни партнери, едните големи, а другите зависни од нив.

Ни бугарската, ни српската буржоазија, заслепени од шовинизмот, што во последните години на XIX и почетокот на XX век дошол до видлив израз и застрашувал да се прошири и на народните маси, не можеле да увидат дека нивните напори и заемни судирања само, ѝ служат на политиката на двете империјалистички држави — Австроунгарија и Русија.

Ако Тајната конвенција од 1881 година можела да ги сочува во тајност политичките обврски на крал Милан од српската јавност, обврските на економското поле избивале сè повеќе на виделина, а тоа го осекала српската буржоазија што почнала силно да јакне особено во почетокот на XX век и да бара за себе повеќе профити.

Земјоделските производи од Србија оделе скоро исклучиво на пазарот на Австроунгарија. Во замена за нив, Австроунгарија извезувала во Србија индустриски стоки по многу повисоки цени во однос на цените на земјоделските производи на српското село.

Нема да претераме ако кажеме дека неповолните економски прилики што настапиле како резултат на Тајната конвенција за српското стопанство го обусловиле паѓањето на династијата на Обреновиќите и прекинување на економските и политички врски меѓу Австроунгарија и Србија во времето на Царинската војна и анексионата криза.

Економската зависност на Кралството Србија, особено во извозната политика, била до таа мерка голема што непосредно пред отпочнувањето на Царинската војна скоро 90 проценти од целокупниот извоз

¹⁹⁾ Никола Вучо, Привредна историја Србије до Првог светског рата, Београд, 1955, страна 247; Јован Јовановиќ, цитирано дело, страна 138.

на Србија отпаѓал на Австроунгарија, а тоа ѝ создало големи тешкотии на Србија со почетокот на Царинската војна²⁰).

Уште во првата година на Царинската војна српската буржоазија била поставена пред многу тежок проблем и тоа ѝ наложувало по секоја цена да бара нови патишта за пласман на своите производи. Во ваква ситуација не можело а да не ѝ падне на Србија во очи економското значење на Македонија, првенствено за нејзината транзитна трговија.

Отпорано, иако во постојан допир со Македонија преку пропагандата, заради политичката поврзаност со Австроунгарија „не можело да се увиди дека економското движење било повеќе условено кон југ, отколку кон север... Луѓето што најмногу го познаваа нашето национално прашање, и што беа со нова свест за разумна политика на Србија, ја увидуваа нуждата на нашето економско движење кон југ“²¹).

Потпирајќи се на создадените населби и трговските претставништва во веќе споменатите центри во Македонија, во разгорот на Царинската војна и Солун станува најголем центар за прекуморската трговија на Србија. Додека во 1908 година извозот на Србија преку Солун изнесувал 3.859 вагони, 1909—7.266 вагони, а во последната година на оваа Војна била извезена стока со 8.641 вагони²²).

Српските политички кругови, како и трговската и индустриска буржоазија, а што е уште поважно, селанството што ги осигурувало најважните земјоделско-сточарски производи за извоз, наеднаш ѝ самите биле изненадени од успехот што го постигнале со ориентирањето на извозот кон југ.

При вакви услови, на српската буржоазија и на раководната Радикална партија во Србија, сам по себе се наметнувал заклучокот дека оној дел од Македонија, низ кој минува така важниот пат и ја соединува Србија со Егејското Море, бездруго треба да ѝ припадне на Србија. И не само како транзитна област туку и како подрачје на кое ќе може да се пласираат индустриски стоки, српскиот трговски капитал, а ќе може да се обезбедат и нови количества земјоделско-сточарски производи, како и нови суровини за индустријата којашто се развивала се поинтензивно.

Пред европската јавност Србија докажала дека Македонија ѝ е потребна за „економска еманципација“. „Може да се каже, вели Мита Димитријевиќ, дека уште тогаш, во Царинската војна, беа освоени вистинските симпатии за нашата мала земја на извесни големи сили, а особено се покажаа во анексионата криза (1908) и не придружуваа во текот на Балканската војна“²³).

²⁰) Мита Димитријевиќ, Привреда и трговина у Новој Србији, књига прва, Београд, 1913, страна 11.

²¹) Пак таму, страна 12.

²²) Пак таму, страна 11.

²³) Пак таму, страна 14.

Централно место во економско-политичките стремежи заземало пристаништето Солун, зашто тоа било најпогодно за Србија не само за извоз туку и за увоз. Преку солунското пристаиште Србија увезувала покрај други стоки и оружје, првенствено топови од Франција²⁴).

Ставот што се изнесувал со години по однос на македонското прашање еволуирал од започнувањето на српската национална пропаганда, којашто се темелела на средновековните традиции, како што еднаш веќе рековме, до создавање на првите населби по градовите, за да премине во економска ориентација кон крајот на XIX и почетокот на XX век, кога и српската трговија, индустрија и капитал веќе имале потреба од „преливање“ надвор од националните граници.

Сето тоа обусловило создавање на балкански сојуз против Турција за поделба на нејзините владенија на Балканот. И кога поделбата на Македонија станала свршен факт се пристапило кон планирање на нејзината колонизација, овој пат при сосема поволни услови. Но отпочнувањето на Првата светска војна ја одложило оваа првенствено политичка мерка на новите господари на Македонија, до нови погодни прилики, што не се забавија многу.

Alexandre Apostolov

ESSAIS DE COLONISATION DE LA MACEDOINE DANS LES CIRCONSTANCES DES PROPAGANDES NATIONALES DES ETATS VOISINS

Pour les propagandes nationales en Macédoine au XIX siècle, de la part des monarchies voisines, ont été appliqués des moyens différents. L'un des moyen les plus efficace a paru la colonisation des plus grands centres économiques et administratifs en Macédoine. Sur l'exemple de l'Autriche, de la Grece et de la Bulgarie, le royaume Serbe a essayé aussi de créer des colonies à Skopje et à Monastir. Vladimir Karić „responsable pour les affaires serbes” et en même temps consul serbe, à partir de 1890 à Skopje, était le premier qui dès 1889 a proposé de transplanter de la Serbie en Macédoine des familles avec des métiers et des professions différents. Parmi les premiers à Skopje fut envoyé le médecin Mihailo Šuškalović qui a réalisé des résultats considerables pour la propagande nationale du royaume serbe.

La vallée du Vardar et de la Morava sont d'une importance particulière pour le commerce de transit, surtout pendant la guerre douanière entre la Serbie et l'Autriche-Hongrie (1906—1910). La plus grande partie des produits du village serbe étaient exportés via Salonique, ce qui a démontré l'importance de la Macédoine en sens économique aussi et qui a contribué à l'établissement des entreprises, commerciales et productives; on a vu même surgir des succursales de grandes banques.

Ces essais de peuplement de la Macédoine sont en effet des préparatifs pour une colonisation future, qui s'effectuera de 1918 à 1941.

²⁴) Јован Јовановиќ, цит. дело, страна 138.